

Francia filozófusok Németországban

Michel Espagne: En deçà du Rhin. L'Allemagne des philosophes français au XIXe siècle. Paris, Cerf, 2004. 447 old.

Az Aetas olvasói ismerhetik Michel Espagne nevét, hiszen a folyóirat egy korábbi számában Balázs Eszter Michael Wernerrel készített interjúját Espagne egy tanulmánya követte, mintegy illusztrálendő a kulturális transzferek kutatásának célkitűzéseivel és módszertanával kapcsolatosan elmondottakat.¹

Művének bevezetőjében szerzőnk arra utal, hogy a filozófiai gondolkodás – szinte természetéből adódóan – a legkevésbé sem érdeklődik saját kánonja kialakulásának menete és körülményei iránt. A fogalmak és állítások érvényességét vizsgáló filozófus nem kíván „leereszkedni” annak vizsgálatához, hogy miért épp ezeket a szövegeket olvassa, illetve hogyan, milyen közvetítők segítségével kerültek polcára az általa oly alaposan elemzett művek. Még a hagyományos filozófiatörténet is szinte kizárólag a „nagy szövegek” elemzésével, esetleg minimális mértékű kontextualizálásával foglalatoskodik; a művek előállításának, kiadásának, terjedésének, fordításának és befogadásának mikéntje kívül esik érdeklődési területén.

Itt lép be a képbe a kulturális transzfer kutatója, aki nem elégszik meg a német filozófia franciaországi recepciójának történetével, azaz nem egyszerűen azt vizsgálja, hogy a francia filozófusok elitje a német idealizmus mely kulcsfogalmait vette át és építette be saját rendszerébe, hanem különös figyelmet fordít a közvetítés főszereplőire, motivációira és lefolyására. A történész figyelmének középpontjába ily módon a fordítók, a kiadók, a tanszékek, a német és

francia filozófusok között zajló levelezések és az egyes tudósok által befutott életpályák kerülnek. Ennek megfelelően a kötet viszonylag kisszámú és szűkszavú filozófiai és eszmetörténeti elemzést tartalmaz, ezzel szemben elképesztő mennyiségű adatot találunk a kantianizmus vagy a hegelianizmus franciaországi elterjedésének történetére vonatkozóan. A 19. századi francia szellemi élet talán legjellemzőbb vonása, hogy a kor legnagyobb gondolkodói, Taine, Renan, Chateaubriand, Quinet és Comte, bár életművük komoly filozófiai relevanciával bír, sohasem tanítottak filozófiát, sőt saját magukat nem is filozófusként határozták meg. Ezért nem is ők, hanem az iskolai és egyetemi filozófiaoktatás nagy – bár mára túlnyomórészt feledésbe merült – alakjai lettek kötetünk főszereplői. Espagne nem feledkezik meg azokról a nagy tanáregyéniségekről sem, akik maguk nem írtak (s nem is fordítottak) ugyan, előadásaikkal ugyanakkor mégis sokat tettek a német filozófiai hagyomány franciaországi megismertetéséért.

A német filozófia franciaországi kisajátításának (a kulturális transzferek kutatói szívesebben beszélnek kisajátításról, mint hatásról, ez utóbbi fogalom ugyanis szerintük túl egyértelműnek láttatja a „kisugárzó” és a „befogadó” kultúra viszonyát) kérdését két, egymástól jól elkülöníthető szempontból lehet tárgyalni. Az első közelítést Espagne *intézményinek* nevezi. A kötet tíz fejezetéből hat tárgyalja a német filozófia közvetítőit: két nagy tanáregyéniséget (Victor Cousin, Émile Boutroux), a francia filozófiaoktatás intézményi rendszerét (különös tekintettel Párizsra), a filozófusi életpálya lehetőségeit, a német filozófiai munkák francia nyelvre történő átültetésében jeleskedő fordítókat, a folyóiratokat (és szerkesztési elveiket) s végül a filozófiai művek kiadót. Espagne ezekben a fejezetekben túlnyomó-

¹ Aetas, 19. évf. (2004) 3–4. sz. 245–284.

részt a prozopográfiai módszerrel él, azaz egy-egy személyiség életét, egzisztenciális választásait, filozófiai érdeklődését követi nyomon, s ezekből az elemzésekből próbál a kor egészét jellemző következtetéseket levonni. A baj ezzel csak az, hogy az esetek többségében ezek az általánosítások nem vezetnek túlzottan messzire. Igen érdekes például a könyv azon része, amelyben szerzőnk azt tárgyalja, miként dolgozták fel a német szellem francia közvetítői azt, hogy Kant és Schelling nemzete ellen kénytelenek háborút folytatni. Míg egyes volt germanofilek heves germanofóbbá válva már Kantban is a porosz militarizmus gyökereit keresik, addig mások, francia patriotizmusukat a legkevésbé sem megtagadva, továbbra is a szellem megtestesülését látják a németekben. Azt is mondhatnánk, hogy ahány filozófus, a „kognitív disszonancia” annyi lehetséges feloldását találjuk, s Espagne becsülettel be is vallja, hogy a prozopográfiai elemzések eredménye igen nehezen általánosítható.

A másik lehetséges közelítési mód: a kor filozófusait leginkább foglalkoztató kérdések tematikus központú tárgyalása. Anélkül, hogy filozófiai mélységekbe próbálnánk bocsátkozni (Espagne sem teszi), annyit feltétlenül meg kell jegyeznünk, hogy a német gondolkodást uraló szubjektum-filozófia legalapvetőbb intuíciói teljességgel összeegyeztethetetlenek a 19. századi francia filozófiai gondolkodást meghatározó iskola, az Ideológusok empirikus-pozitivistikus alapokon nyugvó ismeretelméletével és metafizikájával. Ezzel magyarázható, hogy a német filozófia iránt érdeklődést mutató francia gondolkodók az esetek többségében a „magában való” szubsztantív értelmezésé-

vel próbálkoznak, a dialektikus gondolkodást pedig értetlenül elutasítják. Talán éppen ezen a ponton érthetjük meg, hogy Espagne és kollégái miért használják szívesebben a „kulturális transzfer” fogalmát a „hatásnál”: a franciák nem nélkülözheték a történetfilozófia, a filozófiatörténet és az esztétikai gondolkodás terén a német szellem eredményeit, a német filozófia azonban nem tiszta és eredeti formájában került át Franciaországba, hanem nyelvi, kulturális és politikai szűrőkön keresztüljutott, furcsa, köztes, polimorf szellemi konstrukcióként. A kulturális transzferek kutatói nem vizsgálják az eredetihez való hűség mértékét, sokkal inkább az érdeklí őket, hogy Cousin (a hegeli filozófiától a valóságban igen távol álló) „hegelianizmusa” vagy Edgar Quinet herderianus ihletettségu kultúrtörténeti vizsgálódásai miképpen gazdagítják és „strukturálják” a francia nemzeti ideológiát. Összefoglalóan azt mondhatjuk tehát, hogy a kulturális transzferek kutatását a hagyományos hatás- és recepciótörténeti vizsgálatok kultúra-, intézmény- és társadalomtörténeti irányba történő radikális kiszélesítéseként értelmezhetjük.

Az egyébként is roppant adatgazdag kötet függelékében megtaláljuk a 19. század során francia nyelvre fordított német filozófiai munkák kronológiai sorrendbe állított listáját, az 1830 és 1910 között a francia egyetemeken és a párizsi gimnáziumokban tevékenykedő filozófia-professzorok felsorolását, valamint a kulturális transzferek kérdését tárgyaló művek szelektív bibliográfiáját.

BALÁZS PÉTER